

XORNADAS SOBRE VIOLENCIA DOMÉSTICA

(Sada (A Coruña), 23 e 24 de xullo de 2001)

Juan Manuel González Hiltner

Bolseiro de investigación EGAP

○ problema da violencia doméstica ata hai poucas décadas foi ignorado pola sociedade e polas institucións públicas. Sen embargo, na actualidade, produciuse un cambio radical. Tódolos sectores –sociais, administrativos, sanitarios e xurídicos– mostran un especial interese por este tema e tratan de aportar algunha posible solución para tentar eliminala. De feito, para combater a violencia no ámbito familiar é preciso unha intervención de tódolos sectores.

A violencia doméstica, xeralmente, identifícase coa violencia exercida sobre a muller. Sen embargo, o concepto de violencia contra a muller é máis amplo, pois inclúe «calquera acto de violencia baseado no sexo, que dea lugar, ou poida dar lugar, a un prexuízo ou sufrimento físico, sexual ou psicolóxico das mulleres, incluídas as ameazas de tales actos, a coerción ou as privacións arbitrarias de liberdade, xa ocorran na vida pública ou privada».¹ En definitiva, como pon de manifesto o grupo de es-

¹ Cfr. Art. 1 da Declaración sobre a eliminación da violencia contra as mulleres aprobada pola Asemblea Xeral de Nacións Unidas en 1993. Neste mesmo sentido vid. Conferencia Mundial de Nacións Unidas sobre Dereitos Humanos de 1993; Convención Inter-Americana sobre a prevención, o castigo e a erradicación da

pecialistas para combater a violencia contra as mulleres do Consello de Europa de 1997, pódense distinguir diferentes clases de violencia contra as mulleres: física², sexual³, psicolóxica⁴, económica⁵, estrutural⁶ e espiritual⁷.

A sesión inaugural iniciouse coa cálida acollida dispensada polo director da EGAP, **Domingo Bello Janeiro**, que expresou a vontade da Escola Galega de Administración Pública de continuar coa formación especializada en materias desta transcendencia xurídica e social. Sinalou que a violencia doméstica constitúe un dos problemas máis urxentes da sociedade actual e afecta con similar intensidade a tódolos países, con independencia do seu grao de desenvolvemento. Transmitiu o fervente desexo de que a estancia en Sada lles fora o máis grata posible e que as xornadas acadasen os obxectivos previstos, logrando satisfacer as expectativas que se agardaban. Seguidamente cedeu a palabra á conselleira de Familia, Muller e Xuventude, **Manuela López Besteiro**, e ó avogado xe-

violencia contra as mulleres de 1994; A 3ª Conferencia Ministerial Europea do Consello de Europa sobre igualdade entre homes e mulleres, celebrada en Roma en 1993; Documento Declaración de Beijing e Plataforma para a Acción da IV Conferencia Mundial sobre mulleres en 1995; Informe do Grupo de especialistas para combater a violencia contra as mulleres do Consello de Europa de 1997.

² A violencia física consiste en actos de acometemento físico sobre o corpo da muller a través de empurróns, abalóns, tirons de pelo, labazadas, golpes, patadas, queimaduras, mordeduras, estrangulamentos, puñaladas, mutilación xenital, tortura e asasinato.

³ A violencia sexual identifícase con calquera actividade sexual non consentida: chistes e bromas sexuais, miradas fixas irascibles, comentarios desagradables, exhibicionismo, chamadas telefónicas ofensivas, propostas sexuais indesexadas, visionada ou participación forzada en pornografía, tocamientos indesexados, relación sexual obrigada, violación, incesto. Tamén a execución de actos sexuais que a muller considera dolorosos ou humillantes, embarazo forzado, tráfico e explotación na industria do sexo.

⁴ A violencia psicolóxica concrétese nunha diversidade de conductas que van dende os chistes, bromas e comentarios, pasando polas ameazas, illamento, desprezo ou intimidación ata os insultos en público.

⁵ A violencia económica fai referencia á desigualdade no acceso ós recursos, por exemplo, negar ou controlar o acceso ó diñeiro, impedi-lo acceso a un posto de traballo ou á educación ou a negativa de dereitos á propiedade.

⁶ A violencia estrutural é un termo estritamente relacionado coa violencia económica, pero que inclúe barreiras invisibles e intanxibles contra a realización de opcións potenciais e dos dereitos básicos. Estes obstáculos atópanse firmemente arraigados e reproducense diariamente co mesmo tecido social, por exemplo, as diferencias de poder e as relacións (estructuras) de poder que xeran e lexitimizan a desigualdade.

⁷ A violencia espiritual consiste en erosionar ou destruí-las crenzas culturais ou relixiosas dunha muller a través do ridículo ou o castigo, ou obrigarlle a alguén que acepte un sistema determinado de crenzas.

ral do Estado, Arturo García-Tizón López. A conselleira quixo deixar claro que a violencia doméstica, obstáculo para a igualdade, o desenvolvemento e a paz, impide que as mulleres gocen dos seus dereitos e liberdades fundamentais, tal e como se recoñece nos foros de participación internacionais, e é, ademais, un importante problema social e político que constitúe a expresión máis directa da relación de desigualdade entre homes e mulleres. García-Tizón expresou que a preocupación do Goberno por este fenómeno da violencia doméstica xustifícase na aplicación do II Plan de acción contra a violencia doméstica, que asegura a continuidade respecto do I Plan de acción. Un plan no que se recolleron unha serie de medidas que tentan loitar contra un fenómeno que toda a sociedade, dende tódolos sectores da Administración e a propia cidadanía, queren atallar. Deste xeito quedaron inauguradas, en palabras da conselleira de familia, as Xornadas sobre a violencia doméstica.

O primeiro relatorio correu a cargo de Margarita Retuerto Buades, vocal do Consello Xeral do Poder Xudicial (CXPX no sucesivo). A súa lúcida intervención sobre «A violencia familiar como fenómeno criminolóxico. Factores sociais e xurídicos» comezou cunha posta en antecedentes. Así, o Pleno do CXPX en sesión do 13 de setembro de 2000, adoptou, entre outros, o seguinte acordo:

Cuadraxésimo oitavo.- Encomendarlle á Comisión de Estudos a elaboración, no prazo de tres meses, dun informe no que se analice a problemática xurídica suscitada pola denominada «violencia doméstica», así como as súas causas e as medidas que, dende o ámbito do Poder Xudicial, puideran contribuír ó seu mellor tratamento.

A violencia doméstica constitúe un dos problemas máis urxentes da sociedade actual e afecta con similar intensidade a tódolos países, con independencia do seu grao de desenvolvemento.

Isto non é, sen embargo, un problema novo. Durante séculos, a violencia exerceuse no seo da familia sen que isto provocara ningún tipo de reacción estatal, por entenderse xeralmente que calquera problema que acontecera dentro do ámbito doméstico debía gozar da privacidade propia do medio familiar.

Afortunadamente, aínda que moi lentamente, este panorama foi cambiando. Nestes momentos, a sociedade tomou conciencia da magnitude do problema, apréciase un imparabile proceso de mentalización xeral sobre a importancia de defende-los dereitos fundamentais de tódalas persoas, con independencia do seu sexo, idade ou condición, e calquera que fose o ámbito no que se pretenda o seu exercicio.

A culminación con éxito deste proceso non será posible, sen embargo, só con respostas illadas. Pola contra, é preciso levar a cabo unha

acción coordinada, dende os diversos aspectos nos que incide esta problemática –que lles afecta principalmente, aínda que non en exclusiva, ás mulleres, pois con frecuencia tamén son vítimas destes delitos os fillos menores, que adoitan se-los máis indefensos da unidade familiar– pois só deste xeito se conseguirán eliminar definitivamente as causas que coadxuvan ó nacemento da violencia doméstica. Para tal fin é preciso atallar algúns males herdados durante xeracións, así como superalo trasnoitado modelo de diferentes roles asignados durante décadas ó home e á muller, e adoptar un completo elenco de medidas favorecedoras da axeitada integración na sociedade de vítimas e agresores.

Por isto, esta actuación global debe estar encamiñada fundamentalmente cara á prevención, a ataca-lo problema, a fin de evitar que adquiren carta de natureza as causas que logo xeran conductas violentas no seo familiar. Agora ben, mentres non se consiga eliminar completamente este tipo de actitudes, é necesario que o estado estableza os mecanismos axeitados para resolve-las consecuencias derivadas deste grave problema social, que segundo estimacións da Fiscalía Xeral do Estado provocou que se dictaran máis de 3000 sentencias en procedementos penais durante 1999, cifra que debe analizarse con cautela, xa que logo os expertos apuntan que só entre un 5% e un 10% das agresións producidas no ámbito familiar son denunciadas.

As cifras indicadas teñen tan só un valor relativo, pois a violencia doméstica é, pola súa propia natureza, un fenómeno de difícil cuantificación, dado que se trata dun fenómeno que acaece no ámbito físico do domicilio, no medio do núcleo familiar e, en moitas ocasións, no reducido círculo das relacións de parella.

A macroenquisa sobre a violencia doméstica contra as mulleres, referida á memoria de actuacións contra a violencia doméstica realizadas pola Administración do Estado e as comunidades autónomas en 1999 destaca o dato de que o 4,2% das mulleres españolas maiores de idade declararon que foran vítimas de malos tratos durante os anos 1998-1999, o que representa un total de 640.000 mulleres.

Así mesmo, resulta significativo que o 12% das mulleres españolas maiores de idade foran consideradas vítimas dalgún tipo de maltrato doméstico, aínda que elas non os recoñeceran explicitamente como tales. Esta porcentaxe indica que 1.865.000 mulleres, aproximadamente, se atopan na dita situación, ó que hai que engadir que en máis do 70% dos casos, as mulleres que son vítimas de actos violentos véñenos padecendo durante máis de cinco anos.

Estes datos permiten afirmar que, sen dúbida, estamos ante un problema social de primeira magnitude, que esixe unha profunda investigación das súas causas de orixe, das carencias do ordenamento xurídico para combatelo e da insuficiencia da resposta ofrecida polos operadores

xurídicos. Estamos, polo tanto, ante un fenómeno social e xurídico de relevantes proporcións, que require un tratamento axeitado e específico para a súa solución.

Precisamente, a importancia que no momento actual se lle concede a este fenómeno no mundo permitiu que no seo de organizacións internacionais e nos diferentes países xurdiran multitude de iniciativas para combater-la violencia doméstica, entre elas hai que destacar as resolucións adoptadas no ámbito da Unión Europea (en pro da «tolerancia cero» nesta materia), no da ONU e en varios países latinoamericanos (Chile, Arxentina, Porto Rico, etc.).

Así mesmo, a entidade deste problema non pasou desapercibida para o CXPX. Basta lembra-los acordos do 19 de xuño de 1998 e do 21 de outubro de 1998, así como as Xornadas sobre violencia doméstica que tiveron lugar os días 12, 13 e 14 de xuño de 2000 organizadas polo CXPX no marco das actividades de formación continuada, e o estudo recentemente encargado polo Consello para a análise das resolucións xudiciais dictadas na dita materia. O acordo pretende profundar na liña iniciada anos atrás e servir de reflexión sobre a experiencia acumulada neste tempo.

Cómpre destacar deste acordo dúas ideas esenciais: primeiro, a tarefa compéttelles a tódolos poderes públicos; e segundo, deixa claro que o dereito penal constitúe a derradeira *ratio*, o derradeiro remedio ó que se debe acudir dentro do ordenamento xurídico para combater-las condutas indesexables. Isto, naturalmente, non impide afirmar que se é necesaria unha actuación penalmente rexeitable, a resposta dos tribunais de xustiza ha de ser rápida e contundente, ademais de proporcional á gravidade da infracción cometida e respectuosa cos dereitos constitucionais da vítima e do infractor.

A sesión matinal rematou coa intervención de **Eugenio Llamas Pombo**, catedrático de dereito civil da Universidade de Salamanca e avogado en exercicio. O seu relatorio estivo dedicado á violencia familiar no ámbito do dereito civil. Para Llamas Pombo a violencia familiar nas súas distintas manifestacións, non só é a violencia física, senón tamén en gran medida a violencia psíquica, planea sobre os conflitos na parella, no ámbito civil.

En opinión do relator estamos falando dunha violencia que se produce dentro do ámbito estritamente civil. No ámbito das relacións de parella e no ámbito das relacións paterno-filiais, por tanto, dentro dunha relación preexistente, non é unha relación entre descoñecidos, senón que se produce dentro dunha relación de natureza civil.

A exposición do problema, segundo a opinión de Llamas Pombo, ten que facerse tomando como punto de partida o II Plan de acción con-

tra a violencia doméstica que aprobou o Consello de ministros o día 11 de maio de 2001, e que entrou en vigor o 1 de xullo, cunha duración ata o ano 2004 con iniciativas dos concellos, das CCAA, xuíces, fiscais, avogados, policía, etc.

O profesor Llamas Pombo pensa que antes de establecer modificacións e reformas merece a pena coñecer ben cál é a realidade lexislativa na que un se atopa inmerso, qué é o que hai que modificar e qué é o que hai que manter.

A violencia familiar foi sempre causa de separación, se ben é certo que ata o ano 1981 a consideración da violencia como causa de separación estaba inmersa nese marco sociolóxico no que o adulterio da muller era un delicto grave, e era necesaria a reiteración nos malos tratos para consideralos como causa grave.

No artigo 82 do Código civil contémpanse dúas posibles causas de separación nas que se incardinan a violencia física ou doméstica. Por unha parte a conducta inxuriosa ou vexatoria, e pola outra, a violencia grave ou reiterada dos deberes conxugais. Tradicionalmente víñase esixindo que eses malos tratos foran repetidos, continuos e permanentes. Hoxe en día, esa interpretación non é de recibo, é dicir, non hai violación máis grave dos deberes conxugais ca calquera tipo de agresión física, tanto ó cónxuxe coma ós fillos comúns ou de cada membro da parella. Se os deberes do matrimonio inclúen o deber de socorro, o deber de respecto, non hai maior falta de respecto que agredir fisicamente a unha persoa. En definitiva, basta unha labazada para solicita-la separación.

O Tribunal Supremo nunha sentenza do 21 de outubro de 1994 di: «é suficiente unha soa violación dos deberes conxugais se esa violación é grave. É grave a agresión física atendida á realidade presente (faise eco do artigo 3º de Código civil) e a dignidade da persoa elevada a fundamento do orde político e da paz social». Para o relator é curioso que algunhas audiencias provinciais, con moi bo criterio, cando é o agresor o que solicita a separación matrimonial, cousa rara polo demais, a miúdo o tribunal acolle a separación, pero acolle a reconvenção do outro cónxuxe (víctima), e estima como causa a agresión a este último. Polo tanto, causa de separación que, no procedemento establecido pola Lei de enxuzamento civil do 2000, se segue polo xuízo verbal unha simple demanda. No prazo de cinco días débese dictar un auto, admitindo a trámite a demanda e sinalando para a vista un prazo de dez días.

O artigo 86.3.b) do Código civil contempla unha causa de divorcio que consiste en combina-lo cese efectivo da convivencia conxugal durante dous anos e cando ó iniciarse o cese efectivo exista unha causa de separación (malos tratos, por exemplo). Neste caso o divorcio é automático. Hai un único requisito importante, segundo a doutrina das audien-

cias provinciais, e é que a causa de separación que motivou aquel cese ten que ser anterior ó cese. Pero é moi importante engadir que cando o cónxuxe acode a esta causa de divorcio é porque o cese da convivencia conxugal non foi consentido, é dicir, que se parte dunha separación de feito decidida unilateralmente polo cónxuxe vítima dos malos tratos. Isto está así previsto no Código civil. Llamas Pombo afirma que é moi importante esta causa e hai que facer uso dela, porque, a miúdo, os mal chamados operadores xurídicos, non coñecen nin fan uso deste tipo de causa. Propugnouse unha proposición de lei do 12 de setembro de 1994, do grupo socialista no Congreso dos deputados, para reformar estes preceptos do Código civil. Propugnábase reordena-las causas de separación e divorcio. Pero ese acceso directo ó divorcio, en realidade, xa existe, o que sucede é que se basea nunha separación previa, xa sexa xudicial, con sentenza, ou unha separación de feito.

Chámalle a atención ó relator que o II Plan de acción contra a violencia doméstica propugna unha serie de medidas lexislativas, entre elas, incorpora-lo artigo 153 do Código penal, a pena de «inhabilitación especial» para o exercicio da patria potestade, tutela e curadoría. A xuízo do relator, xa no artigo 170 do CC, no seu parágrafo 1º, contempla a privación total ou parcial da patria potestade. E o que é máis importante, di o artigo 170 que en terceiro lugar, a privación da patria potestade pódese acordar tamén en calquera sentenza dictada en causa matrimonial. Na propia sentenza de separación ou de divorcio pódese perfectamente privar da patria potestade. Existen sentencias onde no mesmo preito civil no que se ventila a separación ou o divorcio pódese privar da patria potestade (Sentencia da Audiencia provincial de Valladolid, 24/!!/1997).

É causa posible da privación da patria potestade o exercicio da violencia familiar porque o atentado, as agresións e lesións físicas, evidentemente constitúen un incumprimento claro dos deberes inherentes á patria potestade do artigo 154 do CC. O relator entende, modestamente, que non é preciso reforma-lo Código penal, e incluír esa inhabilitación especial, basta con cumpri-lo Código civil.

Por outra parte, entre as propostas do II Plan de acción contra a violencia doméstica, no marco dunha lei de axuízamento criminal, estúdase a posibilidade de regular que os xulgados de garda poidan adoptar medidas provisionalísimas en causas de separación ou divorcio. Se xa hai unha separación ou divorcio, non é necesario ir ó xulgado de garda porque xa hai un xulgado intervindo. Que poida o xulgado de instrución adoptar medidas de carácter civil é positivo, pero non fai falta reformar nada, xa que, coa lei vixente perfectamente se pode facer. Pero, enténdese menos que só sexa en caso de separación ou divorcio en marcha. En materia de adopción de medidas urxentes xa existen no Código

civil os artigos 102, 103 e, en certa medida, o artigo 104, dende a reforma do 7 de xullo de 1981, Lei do divorcio.

No panorama actual, é dicir, no marco da lei de axuízamento do ano 2000, o lexislador tivo a sensibilidade cara a este problema e regulouno no artigo 771 da vixente Lei de axuízamento criminal, dun xeito, a xuízo de Llamas Pombo, razoable. Entre esas medidas urxentes contéplase a de vivir separados, a revogación de poderes, a garda e custodia dos fillos, o uso da vivenda familiar e o enxoval doméstico, a contribución ás cargas e o reparto dos bens gananciais, se é que os hai, para solicitar estas medidas non fai falta nin avogado, nin procurador. É dicir, con isto pérguese que non faga falta ningún tipo de trámite para que a vítima poida en cuestión de horas obter esas medidas provisionais. Tamén o xulgado de garda está obrigado, e velaquí é de onde vén a necesaria coordinación entre a xurisdicción penal e civil, nos protocolos das distintas CCAA, de informar á vítima da facultade que ten de solicitar esas medidas provisionalísimas. En opinión do relator tampouco aquí é necesaria unha reforma no ámbito da lexislación civil.

Para rematar, Llamas Pombo, dixo que basta dotar de medios, inexistentes agora, para que se poidan cumprir os prazos establecidos nas leis para que non fora precisa reforma de ningunha clase.

A primeira intervención da tarde correu a cargo de **Fernando Sequeros Sazatornil**, fiscal do Tribunal Supremo, que centrou o seu relatorio no delicto de acoso sexual. O delicto de acoso sexual foi introducido no noso ordenamento penal, por vez primeira, no Código penal de 1995. O texto orixinal foi modificado pola Lei orgánica 11/99 do 30 de abril ante a avalancha de críticas xurdidas ó respecto en diversos sectores.

Sensible o lexislador, pola influencia de correntes e colectivos feministas, introduciu no novo Código penal, no artigo 184, este novo delicto chamado a reprimir xuridicamente os excesos cometidos por algúns individuos dende a súa desafortunada comprensión do significado das relacións interpersoais de carácter sexual.

A pesar de aducírense motivacións de rendibilidade política inmediata, así como outras de carácter técnico derivadas do feito de estar xa contempladas noutras figuras e delitos contra a liberdade, existen, sen embargo, segundo o profesor Sequeros, aspectos positivos, coma os relativos á súa eficacia como medida de prevención xeral ó incorporarse unha figura delictuosa específica de frecuente comisión e sen embargo de escasa repercusión. Ademais de tratarse dunha medida favorecedora, aínda que de xeito indirecto, para a integración da muller no mundo do traballo, a partir da protección específica dispensada.

En calquera caso, non hai dúbida de que, en termos xerais, a incorporación do delicto de acoso sexual dálles unha resposta penal a situa-

cións que, en efecto, viñan lesionando a dignidade dos suxeitos pasivos en determinados ambientes xeradores de situacións peculiares nas que a xerarquización cobra un papel significativo, como sucede no laboral ou docente, etc.

Non obstante, a colisión do precepto comentado co principio de intervención mínima que rexe no dereito penal, fai necesaria a delimitación desta figura fronte a conductas similares reguladas noutras áreas do dereito.

Así, o artigo 4.2.e) do Estatuto dos traballadores⁸ e o artigo 184 do Código penal presentan puntos en común, e en maior medida outros que os diferencian. Comparten como fundamento común, a idea dun respecto á dignidade da persoa menos favorecida. En ámbolos supostos a sanción das ditas infraccións comporta unha fonte de indemnizacións polos danos e prexuízos causados á vítima. Sen embargo, son maiores as diferencias que as separan. Así, o artigo 4.2.e) afecta ó empregador mentres que o tipo penal inclúe o acoso entre compañeiros; límitase estrictamente ó plano das relacións laborais mentres a figura penal acada outras ordes de conductas (docente, prestación de servizos, etc); e, finalmente, a figura social atenta contra as relacións de confianza propia do vínculo laboral e a dignidade do traballador, mentres que a penal se proxecta primordialmente sobre o exercicio da liberdade sexual. Por último, os comportamentos básicos, son igualmente diversos, xa que, mentres o Estatuto dos traballadores se conforma con *ofensas verbais ou físicas de natureza sexual*, o código penal esixe unha solicitude de favores de natureza sexual para si ou un terceiro, que provoque na vítima, no primeiro caso, unha situación obxectiva gravemente intimidatoria, hostil ou humillante e, no segundo caso, a repercusión para a vítima no medio laboral.

Feitas estas precisións, o profesor Sequeros pasou a delimitalos contornos dos comportamentos típicos co obxecto de non criminalizar indiscriminadamente tódalas relacións interpersonais nos ámbitos docentes e laborais que poidan resultar equívocas.

O dicionario da RAE define o acoso como: «a acción de perseguir sen dar tregua nin repouso ou importunar a alguén». A particularidade engadida do termo «sexual» delimita, definitivamente, o ámbito da súa persecución.

Indubidablemente, latexa na concepción do acoso do CP un comportamento agresivo respecto á muller, aínda que co seu texto non diferencia o sexo da persoa agraviada.

⁸ O Estatuto dos traballadores reconece entre outros dereitos o do «*respecto á súa intimidade e á consideración debida á súa dignidade, comprendida a protección fronte a ofensas verbais ou físicas de natureza sexual.*»

A Recomendación da Comisión Europea, inspiradora da introducción do delicto de acoso no ordenamento penal define este comportamento como: *a conducta de natureza sexual ou outros comportamentos baseados no sexo afecta á dignidade da muller no traballo incluída a conducta de superiores e compañeiros, se:*

a) a dita conducta é indesexada, irrazoable e ofensiva para a persoa que a sofre.

b) a negativa ou sometemento dunha persoa á dita conducta por parte de empresas ou traballadores (incluídos os superiores e compañeiros) utilízase de forma explícita ou implícita como base para unha decisión que teña efectos sobre o acceso da dita persoa á formación profesional e ó emprego, sobre a súa continuación, os ascensos, o salario ou calquera outras decisións relativas ó emprego; e/ou

c) a dita conducta crea un medio laboral intimidatorio, hostil ou humillante para a persoa que a sofre; e que a dita conducta poida ser en determinadas circunstancias, contraria ó principio de igualdade de trato.

O delicto de acoso sexual regúlase no capítulo III do título oitavo do libro III do Código penal. Título que como é sabido contempla a ordeñación dos delitos contra a liberdade sexual. A Lei orgánica 3/1989 do 21 de xuño segue as pautas dunha reforma que se dirixiu precisamente a consagra-lo valor da liberdade sexual fronte ós rasquizos moralizantes que aínda subsistían no código precedente. Da súa redacción actual despréndese con claridade cal é o ben xurídico protexido, que excede, dende logo ó da moral sexual, ó pudor, á honra sexual ou á boa fama. Produciuse, polo tanto, un adiantamento das barreiras de protección que trouxeron como consecuencia a de estimar consumado calquera delicto sexual coa mera solicitude do seu favor, sempre e cando tal anuncio veña da man dunha posible frustración das súas expectativas na orde laboral ou producira un gran desasosiego na persoa do agraviado, caso de non colmar o agresor os seus desexos lúbricos.

A natureza sexual dos comportamentos, conductas ou ofensas deben afectar á intimidade e dignidade da persoa. A conducta debe estar dirixida á obtención dunha contraprestación ou debe crear unha situación obxectiva de humillación, intimidación ou degradación.

O novo texto introducido no Código penal en virtude da Lei orgánica 11/99 do 30 de abril, distingue dúas modalidades de tipo de acoso complementadas por unha terceira que agrava as dúas precedentes:

a) O *acoso de ambientación*⁹: no que a propia conducta ou comportamento altera as condicións da relación converténdoa en humillante ou degradante para o suxeito que a recibe.

⁹ Artigo 184.1 do Código penal (CP).

b) O *acoso de prevalimento*¹⁰: consistente na esixencia dun comportamento de natureza sexual para a obtención dunha contraprestación nos ámbitos de relación nos que se pode enmarca-lo acoso.

c) O acoso por razón da concorrencia na vítima de situacións de inferioridade derivadas da súa *idade*, de *enfermidade* ou *situación*¹¹: que comporta un maior reproche penal.

O delito de acoso sexual, nas súas diversas modalidades, é un delito especial. O suxeito activo só poderá ser aquel que participe como superior ou compañeiro nunha relación laboral ou de servizo. Relación que en todo caso deberá te-la connotación de ser habitual ou continuada. No tipo de acoso de *prevalecemento* particularmente, a ofensa non só debe realizarse no seo dunha relación concreta, senón ademais, o acosador deberá ter unha situación de superioridade definida dende a que realiza-la solicitude e os seus condicionamentos.

A participación de terceiros deberá resolverse conforme ás regras xerais sobre a actuación do *extraneus* neste tipo de relacións especiais.

Atopámonos en presenza, segundo o profesor Sequeros, dun delito de mera actividade que se consuma coa mera solicitude do favor interesado sempre que concorran no resalte dos condicionamentos descritos e, en concreto, que se provoque no primeiro dos casos unha situación obxectiva e gravemente intimidatoria, hostil ou humillante e no segundo que a solicitude se culmine co anuncio expreso ou tácito de causarlle á vítima un mal relacionado coas súas lexítimas aspiracións se non se accede a aquela.

O profesor Sequeros rematou a súa intervención indicando que por suxestión do Consello Xeral do Poder Xudicial se preverá un derradeiro parágrafo destinado a solucionar-los problemas concursais que a figura do acoso podería presentar con relación ó delito de ameazas condicionais do art. 171 do Código penal, coa utilización da fórmula *sen prexuízo* de sancionarse o delito que contivese maior penalidade.

O segundo relatorio da tarde contou coa participación de Alfonso J. Villagómez Cebrián, que disertou sobre a organización xudicial fronte ó reto da violencia doméstica. A violencia no ámbito familiar, no que as principais vítimas son as mulleres e os menores, constitúe, sen dúbida, unha auténtica vulneración dos dereitos fundamentais á vida, á integridade física e á liberdade das persoas. O problema, non é de agora senón que vén de lonxe, polo que a erradicación total das causas que provocan a violencia doméstica non se fará efectiva ata que se modifi-

¹⁰ Artigo 184.2 CP.

¹¹ Artigo 184.3 CP

quen os patróns culturais da sociedade, que impiden aínda que o dereito á igualdade e o respecto da persoa humana sexan unha realidade.

Non obstante, o problema da violencia doméstica deixou de ser un problema de ámbito privado para se converter nun dos problemas de ámbito social máis importantes. A sociedade española foi tomando conciencia da gravidade e transcendencia do problema. Xunto a isto os poderes públicos foron asumindo o papel que lles corresponde co obxectivo de logra-la plena erradicación de calquera tipo de violencia derivada das relacións familiares entre os seres humanos.

Neste sentido a Conferencia Mundial das Nacións Unidas sobre Dereitos Humanos que tivo lugar en Viena en xuño de 1993, definiu, con claridade, a violencia doméstica como «*violación dos dereitos humanos que ataca os dereitos fundamentais, a liberdade e a integridade física das mulleres*».

Doutra parte, a Asemblea Xeral de Nacións Unidas aprobou o 20 de decembro de 1993, unha declaración sobre «Eliminación da violencia contra as mulleres», na que se condena de forma rotunda calquera agresión, sexa física, sexual ou psicolóxica inferida á poboación feminina, tanto no ámbito da familia coma no da comunidade.

O Parlamento español, o día 25 de novembro de 1998, días antes precisamente do cincuenta aniversario da Declaración universal dos dereitos humanos aprobou unha declaración institucional na que, tras facer un recoñecemento público deste grave problema, *se compromete a impulsar cantas iniciativas se propoñan que vaian encamiñadas a prever e erradica-la violencia e a axudar ás vítimas das agresións físicas e psíquicas, co fin de que no noso país se produza un grao de tolerancia cero da violencia contra as mulleres no plano individual, colectivo e institucional*».

O Consello Xeral do Poder Xudicial, veu seguindo esta problemática con especial atención, e así unha das súas contribucións máis importantes foi a formación de xuíces e maxistrados na problemática social e lexislativa para combater este fenómeno.

O pasado 11 de maio, o Consello de Ministros aprobaba o II Plan de acción contra a violencia doméstica, un plan no que se recolleron unha serie de medidas para tentar loitar contra un fenómeno que toda a sociedade, dende tódolos sectores da Administración e a propia cidadanía, quere atallar dunha vez por todas. O dito II plan é a continuación do I Plan de acción que foi aprobado no Consello de Ministros o 30 de abril de 1998 co fin de dar cumprimento ós acordos adoptados na Conferencia sectorial da muller na que participaron tódalas comunidades autónomas no ano 1997.

Mentres o I Plan de acción tiña unha vixencia de dous anos, co novo plan preténdese, en principio, que se prolongue ata o ano 2004, recollendo tódalas iniciativas que se foron presentando dende diferentes colectivos co fin de artellar medidas que se executen por tódolos sectores

partícipes nesta problemática, é dicir, concellos, comunidades autónomas, xuíces, fiscais, forzas e corpos de seguridade do Estado, médicos, educadores, asistentes sociais, Instituto da Muller, asociacións de mulleres, etc. En definitiva, os compoñentes de tódalas institucións e daquelas organizacións non pertencentes á Administración que levan moito tempo loitando por atopar solucións que resulten realmente efectivas.

Así, entre as solucións que se adoptaron neste II Plan de acción atopamos a da formación dunha quenda de avogados de oficio especializada, a implantación dun sistema de «telealarma» nas mulleres ameazadas, a intensificación da posta en marcha de centros de emerxencia e pisos tutelados, a formación ocupacional das mulleres en centros de acollida e a continuación de accións de sensibilización social dos medios de comunicación social. Polo tanto, pretende afrontar unha serie de medidas, que son maioritariamente preventivas, e outras, de asistencia ás vítimas destes delitos, para que as mulleres que acudan a denunciar estes feitos poidan atopar un ambiente de protección e tratamento que as convezna de que a sociedade no seu conxunto quere sacalas da situación que puideran vivir ata ese momento. Ademais, introducíranse modificacións normativas para a inhabilitación para o exercicio da patria potestade, a substitución das penas de multa por traballos en beneficio da comunidade ou a privación do dereito de posesión de armas ós agresores.

Estas medidas teñen, por outro lado, a intención de facer evidenciar a situación real da violencia doméstica que existe en España, xa que un dos problemas deste fenómeno é o descoñecemento da situación real que sofren as mulleres e a cuantificación dos feitos de malos tratos.

Villagómez Cebrián pasou a analiza-los problemas que dimanan do fenómeno da violencia doméstica nos planos organizativo, governativo e estrutural, e que teñen un reflexo indubidable na eficacia da loita xurisdiccional contra este tipo de conductas. Neste sentido, dende a organización xudicial contamos xa cunha certa experiencia. O propio Consello Xeral do Poder Xudicial, que entre as súas obrigacións como poder público se atopa a de remover calquera obstáculo que puidera dificultar a actuación dos xulgados e tribunais en tódolos ámbitos, e, en canto á violencia doméstica, realizou recentemente un estudio exhaustivo sobre a cuestión, así mesmo encargou unha mostraxe levada a cabo polo Servizo de Inspección respecto da forma en que se tramitan os procedementos por este tipo de infraccións en Madrid, País Vasco e Barcelona. E, sobre todo, contamos cos resultados do traballo que veñen levando a cabo os xulgados especializados en violencia doméstica de Elxe, Orihuela e Alacant. Ademais de todo isto, firmáronse diversos protocolos nesta materia nas localidades de Madrid, Barcelona, Girona, Fuenlabrada, Vitoria, Bilbao e Sevilla.

Por conseguinte, dispoñemos, afirmou Villagómez Cebrián, dun

acervo experimental e doutrinal do que se desprenden claramente as seguintes consecuencias :

1) A existencia de frecuentes dilacións na tramitación de procedementos deste tipo.

2) A falta de intermediación suficiente por parte do xuíz e do Ministerio Fiscal nas primeiras actuacións realizadas en dependencias xudiciais nestes casos.

3) A inexistencia dun rexistro público que permita coñecer, coa necesaria inmediatez, antecedentes de agresións similares cometidas polo mesmo suxeito en calquera parte do territorio nacional, e, en consecuencia, poder detectar a tempo e previr cautelosamente o risco de futuras agresións.

4) A falta dun trato axeitado á vítima, que teña na debida consideración a particular situación na que esta se atopa trala agresión sufrida, e que evite que o sufrimento previo se una o derivado da «victimización institucional».

A evidencia con que se manifestan estas conclusións xustifican sobradamente a necesidade de abordar con todo rigor e coa máxima urxencia un cambio lexislativo que permita modificar radicalmente as pautas de actuación dos nosos xuíces e tribunais neste campo, a fin de posibilitar que estes poidan dispensar una resposta rápida e eficaz nos supostos de malos tratos familiares, evitando as dilacións innecesarias que hoxe teñen lugar, e que nunha porcentaxe elevada son a causa do avultado número de asuntos que deben coñecer os órganos xurisdiccionais da orde penal e da ausencia de previsión normativa específica que estableza a tramitación urxente e preferente dos procedementos incoados por este tipo de infraccións.

A continuación examinou distintos aspectos concretos da problemática que nos ocupa:

a) Especialización de xulgados.

Como dicíamos, tódolos estudos recentes coinciden en poñer de manifesto que a violencia doméstica adquiriu no noso país unha dimensión cuantitativa realmente extraordinaria. Así, un estudio recentemente publicado nos medios de comunicación estimaba en case un millón as mulleres que sufriron malos tratos severos nos últimos doce meses, cifra á que habería que engadir o maltrato infantil, principalmente psicolóxico, que habitualmente está presente tamén nos fogares onde as mulleres son agredidas.

Esta importancia cuantitativa que o problema da violencia doméstica adquiriu na sociedade dos nosos días e a previsión de que as cifras de agresións denunciadas se incrementen –como consecuencia da maior

mentalización social respecto da cuestión– ata aproximarse ó número de agresións realmente producidas, determinan a necesidade de especializar xulgados nesta materia, reconvertendo os existentes ou, no seu caso, creando os xulgados de violencia doméstica no número que se estime procedente. Esta tarefa xa foi emprendida polo Consello Xeral do Poder Xudicial dentro do marco legal vixente, procedéndose á constitución de diversos xulgados desta natureza, dende que se adoptou a primeira decisión de especialización a favor do Xulgado de Primeira Instancia e Instrucción nº 5 de Elxe, sobre a base na nota aprobada entón na Comisión de estudos e informes, que ó respecto sinalaba:

b) Aprobación de normas de reparto eficaces.

Como complemento do exposto na alínea anterior cabe sinalar que nas localidades onde non sexa posible ou non se estime procedente a especialización debe extremarse o celo na aprobación de normas de reparto que resulten eficaces para combater este fenómeno delictuoso, procurando que daquelas se derive a preferencia na atribución de competencia respecto destes delitos a favor do xulgado que coñecera ou esta coñecendo os anteriores feitos en que se basee a habitualidade.

c) Formación especializada de xuíces.

Non menos importante que a especialización de xulgados en materia de violencia doméstica é a formación especializada dos xuíces que os sirvan.

En efecto, se xa por si soa a violencia familiar constitúe un problema de primeira magnitude, o feito de que, frecuentemente, vaia asociada a factores criminóxenos como o alcohol e as drogas –capaces de xerar por si sós tensións sociais de enorme calado– determina que sexa preciso pór a disposición dos xuíces e maxistrados todo un completo programa formativo que lles permita coñecer en profundidade a complexa problemática que rodea este fenómeno delictuoso, cales son as súas causas, cál é seu tratamento eficaz e qué instrumentos prevé a tal fin a lexislación vixente. Só a través da preparación específica dos que teñen responsabilidade ante un suposto de maltrato doméstico se poderá conseguir loitar eficazmente contra este tipo de delincuencia.

A este respecto, cabe destacar que na programación das actividades da Área de Formación do Consello Xeral do Poder Xudicial para o ano 2001, aparece incluída a realización dun curso formativo dirixido a xuíces e maxistrados dedicado monograficamente á violencia doméstica. Así mesmo, o mesmo Consello Xeral do Poder Xudicial é consciente de que as autoridades que teñen competencia en materia de formación de fiscais e demais funcionarios ó servizo da Administración de Xustiza xa levaron a cabo diversos programas formativos específicos nesta materia.

Todas están destinadas a protexer tanto á vítima como ós seus familiares do risco de agresións á súa persoa ou bens, que poidan poñer en perigo o dereito á integridade física ou psíquica e a súa liberdade. As tres implican a obriga de abandona-lo domicilio familiar. Sen embargo, deben terse en conta as circunstancias do imputado tales como: a situación económica, saúde, situación familiar e actividade laboral. Disto deriva a necesidade de combina-lo dereito da vítima a ser protexida cos dereitos do imputado, alleos á súa actividade delictuosa.

Finalmente, e con independencia de que non sexa preceptiva a petición da acusación pública nin privada, é importante que os fiscais velen, en aplicación do principio de legalidade e dos dereitos das vítimas, para a efectiva aplicación das novas medidas preventivas previstas na lei procesual penal, instando á súa aplicación, atendendo o perigo que represente o imputado, a necesidade de protexer á prexudicada e a gravidade dos feitos, que en definitiva son os parámetros que deben ter en conta os órganos.

A última intervención da primeira xornada correspondeulle a **Enrique Esbec Rodríguez**, psicólogo e médico forense da Audiencia Provincial de Madrid, que se centrou no tema da violencia familiar dende a perspectiva da victimoloxía forense. O enfoque victimolóxico da criminoloxía e psicoloxía é relativamente recente, e xurdiu a raíz da análise da parella penal e do estudio das vítimas das conflagracións bélicas.

«Non é o asasino, senón a vítima a culpable». Esta frase célebre de Werfel pronunciada xa en 1920 condensa e predí dalgunha maneira o cambio paradigmático que se dispoñía a experimentar a criminoloxía como ciencia a partir da segunda metade do século XX. Esgotada tal vez na busca infrutuosa dos marcadores da criminalidade na figura individualizada do delincente, vai buscar na interacción coa vítima, a explicación da criminoxénese.

A criminoloxía, xa dende Lombroso, coa esperanza de atopar-las claves socio-antropolóxicas da criminalidade, buscou determinantes xenéticos, psicopatolóxicos, morfobiolóxicos e socioculturais da conducta desviada, centrándose exclusivamente na figura do infractor da lei. O esquecemento da vítima por parte da psicopatoloxía forense tamén foi absoluto, e non é difícil atopar nos tratados desta disciplina¹² nin nos de medicina legal algunha referencia, aínda que sexa mínima. Pola súa parte, o dereito penal interesouse máis pola inimputabilidade do delincente que polas súas vítimas.

O interese pola vítima do delicto é moi recente. Existe consenso, practicamente xeral, en sinalar e homenaxear ás figuras de H. Von He-

¹² Sirva de excepción a magnífica obra de Bulglass e Bowden.

ting e B. Mendelsohn como pioneiros dunha nova disciplina: a victimoloxía¹³. Ambos, en esencia, veñen sinalar que a criminoloxía depende, non dunha reduccionista antropoloxía e socioloxía criminal, senón dunha complexa relación entre vítima e victimario, figuras que non ocupan posicións antinómicas, senón que interaccionan; os seus roles respectivos imbrícanse e mesmo chegan a confundirse. No que Mendelsohn denomina a «parella penal», a vítima (que xa non é considerada necesariamente como «suxeito pasivo» do delito) pode contribuír, con maior ou menor culpabilidade, á súa propia civilización.

Pero a victimoloxía non se vai ocupar tan só da comprensión do fenómeno criminal a través desa posible imbricación, senón que pretende un coñecemento, o máis exacto posible, da criminalidade real, unha especial consideración ós fenómenos psíquicos e problemas socio-financeiros xerados pola victimización e unha sensible mellora dos sistemas de apoio e satisfacción.

Por outra parte, tamén existen outras moitas vítimas sociais ademais das que o delito xera, polo que o definitivo deslinde entre criminoloxía e victimoloxía se atopa en debate e o propio Mendelsohn pediu esa ruptura.

Non obstante, o relator limitou a súa intervención á esfera das vítimas individuais por delito, que acaparan a atención do forense (psicólogo, psiquiatra, médico...) no seu quefacer habitual, centrándose especialmente en aspectos relacionados coa briosía psicoloxía forense.

Se ben se extraeron diversas tipoloxías victimales que magnifican as relacións entre o autor do delito e vítima, e resulta importante o concepto de vítima secundaria e indirecta, o relator centrouse especificamente nos factores sociodemográficos de risco e vulnerabilidade. Fixo unha especial énfase nos factores de risco: vítima «predisposta», «potencial» ou «latente» e, especialmente, nos de vulnerabilidade tanto psicolóxicos coma transcendentais, elementos moduladores da victimoloxía.

O relator destacou o gran número de investigacións con respecto ás actitudes sociais fronte ó fenómeno da agresión sexual e cómo estas poden dificultar a recuperación das propias vítimas. Certos estudos (Pino e Meier, 1999) poñen de manifesto que as vítimas en xeral se mostran reticentes a denuncia-los feitos cando estes non encaixan no que sería unha situación estereotípica de agresión sexual; os únicos factores que

¹³ En 1941 Hens Von Heting publica o traballo *Remarks on the interaction of perpetrator and victim* e en 1948 a súa obra clave *The criminal and his victim*.

Benjamin Mendelsohn escribe en 1937 un traballo sobre a importancia da personalidade da vítima na criminoloxía: *Method to be used by counsel for the defence in the researches made into the personality of the criminal*, publica en 1946 *New bio-psychosocial horizons: victimology*, e en 1947 pronuncia un relatorio sobre victimoloxía en Bucarest.

parecen incrementa-la probabilidade de denuncia son a existencia de lesións físicas (xeralmente graves) e o uso dalgún tipo de arma por parte do agresor. Culpar á vítima por que fora agredida é unha forma de «victimización secundaria» na que estas poden sentir culpa ou vergoña polo *feedback* negativo que reciben sobre a súa conducta. Rematou a súa intervención salientando a atención que nos últimos anos se lle prestou á interacción da vítima co sistema legal e cos profesionais da saúde, e subliñouse a necesidade de mellora no trato personalizado deste tipo de vítimas, así como a modernización e desenvolvemento dos centros de asistencia comunitarios.

Comezou a segunda xornada co relatorio, dedicado á análise sociolóxica da violencia no ámbito familiar, do profesor de socioloxía da Universidade Autónoma de Madrid, **Gerardo Meil Landwerlin**. O novidoso da violencia doméstica, afirmou Meil Landwerlin, non deriva da súa existencia, senón da toma de conciencia da súa existencia así como, sobre todo, da crecente perda de «comprensión» da que gozaba na sociedade e do rexeitamento social activo que suscita de xeito crecente. Neste sentido, non se trata de que se soubera que isto sucedía, senón que deixou de considerarse un asunto privado para converterse nalgo socialmente condenable e tamén legalmente punible, ata converterse nun problema social. No imaxinario colectivo, a familia está deixando de ser considerada só nos seus aspectos positivos como espacio de amor e solidariedade desinteresada fronte a un mundo despersonalizado, competitivo e interesado, para ser vista de xeito máis realista, considerando tamén os seus aspectos negativos e os seus riscos potenciais.

Varios son os factores que contribuíron nas derradeiras décadas a despoxa-la violencia doméstica do seu carácter privado para convertelo nun problema social. Polo que se refire á violencia contra as mulleres, o principal motor que elevou a violencia doméstica á categoría de problema social foi o movemento feminista, desenmascarando e denunciando as relacións de poder entre os sexos e as súas consecuencias en tódolos ámbitos da vida social e individual para as mulleres. Un dos factores é a transformación do modelo de relacións familiares dende un modelo tradicional cunha forte xerarquización dos roles familiares e domésticos en función da idade e o sexo a un modelo máis «democrático» no sentido de equiparación legal dos dereitos e obrigacións dos cónxuxes e unha práctica máis consensuada na toma de decisións en tódolos ámbitos do espacio doméstico.

Afirma Meil Landwerlin que en España este cambio produciuse ó abeiro das transformacións sociais, políticas e xurídicas postas en marcha pola transición política cara á democracia, aínda que as bases sociais destes cambios xa foran establecidas con anterioridade. Así, as primeiras esta-

tísticas sobre os casos de malos tratos á muller publicáronse na prensa a partir de 1983 e un paso importante no plano das políticas sociais foi o establecemento en 1984 das primeiras casas de acollida para mulleres maltratadas. Outro fito importante neste contexto foi a elaboración do Plan integral contra a violencia doméstica en 1997.

Respecto das cifras, o primeiro problema que se presenta á hora de aborda-la violencia doméstica é o de definir qué é o que se entende por violencia doméstica. A cuantificación do alcance deste fenómeno, a diferenza da cuantificación doutros fenómenos sociais, é unha tarefa non só complexa, senón difícil de lograr debido tanto ás representacións sociais sobre o que é a violencia doméstica, coma ás reticencias das vítimas ou do seu contorno a recoñecer que son obxecto de violencia doméstica. Unha das fontes de información sobre o seu alcance son as denuncias presentadas nas comisarías de policía, pero estes datos só proporcionan unha visión limitada do alcance do fenómeno, pois só nun número de casos se chegan a presentar denuncias.

Unha forma alternativa de medi-la incidencia da violencia doméstica son as enquisas dirixidas á poboación no seu conxunto ou a un determinado subgrupo. Esta técnica de enquisa comezouse a aplicar recentemente para medi-lo alcance da violencia contra as mulleres, pero non así contra os nenos para os que só se dispón de datos sobre denuncias ou casos tratados polos servizos sociais. Os resultados que dan estas enquisas evidencian graos de incidencia moi diferentes segundo sexan as formulacións das preguntas.¹⁴

O profesor Meil Landwerlin interrogouse polos factores que explican o recurso á violencia doméstica no espazo familiar. Coa emerxencia da sociedade moderna, a vida familiar pasa a perder de forma crecente as tradicionais funcións económicas e educativas que viñan cumprindo na sociedade tradicional para especializarse aínda máis nas funcións de satisfacción das necesidades afectivas dos cónxuxes e na socialización dos fillos. Co proceso de modernización, polo tanto, a vida familiar sobrecargouse con funcións expresivas das persoas así como compensatorias das dificultades, tensións e frustracións na vida pública ó tempo que a forma en que se satisfán estas funcións substituíuse o control social exercido polo contorno. Na actualidade, ademais, estase asistindo ó que denominamos postmodernización da vida familiar (Meil, 1999), caracterizada pola transformación dos roles tradicionalmente asignados ós xéneros sobre a base dunha renegociación entre os cónxuxes implicados do seu contido.

¹⁴ Número de denuncias presentadas en 1999: 38.783. Un 16% máis ca en 1997, nas que un 76% das vítimas eran mulleres e o 24% homes. No 2001 aumentaron un 15% respectó ó 2000, cun total de 57 vítimas mortais.

Todas estas circunstancias creanlles moitas esixencias ós membros da familia, facendo desta tamén un lugar propicio para xerar moitas frustracións. Agora ben, tanto as frustracións xeradas dentro do espacio familiar coma as que se xeran fóra del non teñen por qué traducirse necesariamente en violencia contra os máis próximos, pero si é un contexto moito máis propicio ca outros (por exemplo, o laboral, configurado sobre a base de características diametralmente opostas) para que así suceda se se dan unha serie de circunstancias que abordaremos un pouco máis adiante.

Ademais destas características, a familia é despois do traballo, o espacio social onde maior tempo se inverte, núcleo propicio para que xurda o conflito múltiple, particularmente, aínda que non exclusivamente, cando se cuestionan ou se desafían as xerarquías de autoridade (os fillos reclaman o control sobre o mando da televisión, a muller reclama a colaboración na realización das tarefas domésticas, o home reclama a satisfacción das súas necesidades sexuais e un longo etcétera). As desavenencias non teñen por qué conducir a conflitos, aínda que poden facelo facilmente xa que se coñecen os puntos débiles do outro, e os conflitos como mecanismo para avanza-los intereses individuais non teñen por qué resolverse con violencia, pero as ocasións son múltiples para que así suceda, sobre todo, se se dan unha serie de circunstancias entre as que se poden destaca-las seguintes:

1. Se culturalmente hai aprobación para a utilización da violencia co obxecto de exercer o control sobre os demais ou, alomenos, hai comprensión ou exculpación na súa utilización, definindo as situacións con etiquetas sociais como «fóiselle a man», «perdeu os estribos», etc. que condenan as condutas ó tempo que tenden a diluí-la responsabilidade.
2. Se non trascende do espacio privado familiar.
3. Se se aprendeu a responder violentamente para lograr alcanza-los obxectivos obxectivos e intereses personais.
4. Se existe unha dependencia socioeconómica elevada e relacións de poder asimétricas importantes.

Dadas todas estas circunstancias no debería resultar estraña a existencia da violencia doméstica, particularmente se no ámbito social no seu conxunto está socialmente lexitimada e sistematicamente difundida.

A continuación, Meil Landwerlin expuxo as principais teorías explicativas da violencia doméstica.

Inicialmente a violencia doméstica tendeu a explicar fundamentalmente a partir dunha única causa o factor dominante, centrando a atención ben nos riscos psicopatolóxicos do agresor, ben no consumo de alcohol e drogas, ben na transmisión interxeneracional dos modelos

de comportamento violento. Este tipo de explicacións unicasais pasaron formar parte do sentido común e das teorías populares sobre a violencia doméstica, pero este é un produto complexo no que interveñen factores psicolóxicos, interpersonais, sociais, históricos e culturais e só pode comprenderse indo máis alá de explicacións unicasais para tomar en consideración o contexto sociocultural no que ten lugar, así como os riscos da personalidade das partes implicadas. Dentro das teorías multicasais é preciso distinguir entre as teorías sociolóxicas, que poñen o acento fundamentalmente na dimensión sociocultural do fenómeno, e as teorías psicolóxicas, que poñen o acento en maior medida en riscos da personalidade individual (sen esquecer, non obstante, a dimensión social do fenómeno).

Os riscos fundamentais das principais teorías sociolóxicas sobre o fenómeno da violencia doméstica son:

A *Teoría da tensión familiar* entende a violencia familiar como unha resposta individual, pero socialmente construída, a situacións de tensión no espazo familiar ás que os individuos recorren como reacción á falta de control sobre as ditas situacións. As situacións de tensión poden proceder de circunstancias alleas ou propias á dinámica familiar, aínda que é frecuente que ámbalas dúas interactúen reforzándose mutuamente. Entre os causantes da tensión que maior influencia teñen na dinámica familiar e que a investigación social evidenciou como factores de risco máis evidentes atópanse as dificultades económicas derivadas da pobreza, falta de emprego e de recursos económicos suficientes, pero tamén poden derivar doutras circunstancias como o coidado de enfermos crónicos ou de diminuídos físicos, psíquicos ou sensoriais, particularmente cando se carece de servizos de apoio.

Respecto da *Teoría ecolóxica*, o profesor Meil Landwerlin, dixo que este modelo explicativo foi inicialmente desenvolvido por Garbarino para dar conta do maltrato infantil, e para dar conta tamén da violencia exercida contra outros membros da familia e recolle baixo un esquema interpretativo distinto parte dos elementos anteriormente sinalados. A explicación da violencia doméstica parte da análise dos contextos sociais nos que están insertas as familias, e distínguense catro niveis na definición do contexto social no que se desenvolven as familias.

O relator concluíu coa exposición da *Teoría do intercambio social*, unha teoría social amplamente utilizada na análise da sociedade en xeral e da familia en particular, que foi aplicada á análise da violencia doméstica na súa dimensión do maltrato físico e, por extensión, tamén ó maltrato psíquico por Gelles (Gelles y Comell, 1990). Esta teoría parte do suposto de que a interacción humana está guiada pola busca de recompensas e a evitación de castigos ou custos.

Na opinión do profesor Meil Landwerlin cada teoría ten contribucións específicas así como limitacións. Sen embargo, cada unha delas salienta a grande complexidade desta indesexable dimensión da realidade familiar que require dunha estratexia de afrontamento plural en tódalas súas dimensións da realidade social e, entre elas, a xudicial, que é a que neste contexto nos ocupa, e isto co fin de aumenta-lo control social e a percepción subxectiva dos custos derivados do recurso á violencia no espacio familiar.

O segundo relatorio matinal correu a cargo do presidente da Audiencia Provincial de Alacant, **Vicente Magro Servet**, sobre as propostas para unha reforma legal integral en materia de violencia doméstica. Magro Servet afirmou que estamos asistindo nos últimos tempos a unha mellora na busca de novas ideas e novos obxectivos no tratamento da violencia doméstica. As cifras no número de denuncias seguen un crecemento reducido pero sostido e isto anímanos a pensar que está cambiando a filosofía do problema e que a muller que é obxecto do maltrato está comezando a percibir unha maior sensibilidade por parte de tódolos colectivos e administracións. Nesta liña, demóstrase que a maior transmisión de iniciativas e proxectos para a muller maltratada produce un efecto positivo de recepción de confianza en que algo está a mudar na sociedade nesta materia. Un exemplo deste cambio atopámolo na iniciativa que se adoptou polo CXPJ no Pleno de data 1 de decembro de 1999 que autorizou a constitución de tres xulgados especializados en materia de violencia doméstica e que ofreceu, como plan piloto, uns resultados moi positivos co fin de transmitirles ás mulleres a posibilidade do tratamento especializado nun so órgano. Esta idea foi recollida positivamente polo Ministerio de Traballo e Asuntos Sociais e o Ministerio de Xustiza ó incluíren a especialización dos órganos xudiciais no denominado II Plan de acción contra a violencia doméstica.¹⁵

Pero pese a que se están incrementando as medidas de protección e se está a traballar intensamente en buscar vías de solución ó problema, segue sendo imparable o incremento das noticias que nos poñen de manifesto a existencia de malos tratos a mulleres un día si e outro tamén. Asegura Magro Servet que non lembra unha sucesión tan repetida de feitos sobre o mesmo tipo penal que motivara unha reacción social tan importante como a que estamos a vivir nos derradeiros anos. O certo é que son dúas as circunstancias que conflúen e nos mostran a verdadeira cara desta situación. Por un lado, as mulleres deron un paso valente e

¹⁵ V. MAGRO SERVET. «Los juzgados especializados en violencia doméstica». Na revista *La Ley* 28/05/2001.

decidido á hora de acudir ás comisarías ou xulgados de garda denunciando situacións que antes non se atrevían a denunciar, o que producía un número máis reducido no número de expedientes que se tramitaban en comisarías e xulgados cós que agora mesmo nos ocupan.

En consecuencia, non é que agora se produzan máis agresións ás mulleres por parte do seu cónxuxe ou parella, senón que antes existían unhas denominadas «cifras negras», é dicir, non reais, motivadas polo factor antes indicado. Existía o maltrato, pero non se denunciaba. Hai que lembrar que en moitos foros de debate se puxo de manifesto este feito, xa que a consideración desta situación como «privada», dentro da familia, non favoreceu o coñecemento da súa magnitude, e é esta a explicación do feito comprobado de que moitas mulleres maltratadas non denunciaron estas situacións ata a data, considerándose que só o 10% dos malos tratos se estaban denunciando ata datas recentes nas comisarías españolas.

Unha das razóns principais da elevación dos índices estatísticos céntrase nese paso decidido a acudir a comisarías e xulgados a denuncia-lo que antes non denunciaban e é que a muller temía que co cárcere todo ía empeorar, equivocándose porque o silencio daba novas forzas ó agresor.

Por outro lado, os medios de comunicación social están a ter un efecto inmediato na reacción que se está a producir na sociedade española, a cal está recollendo a testemuña da chama prendida por aqueles para esixir solucións a este problema que parece non ter fin. É esta unha proba máis da influencia dos medios de comunicación social na denuncia, primeiro, e busca de solucións polos responsables, despois, con respecto daqueles feitos que si permanecen no silencio non obterán nunca unha resposta directa e efectiva. Non é certo que os malos tratos experimentaran na actualidade un incremento alarmante, –aínda que da súa realidade ninguén pode dubidar–; xa que o que realmente ocorreu é que aumentou a sensibilidade social fronte a conductas que, aínda constando a súa existencia no pasado e no presente, agora non se queren tolar máis. Por isto, enténdese que nos atopamos non ante unha nova forma de criminalidade descoñecida ata agora, senón todo o contrario: un melloramento da sociedade, ou alomenos, un intento de mellorar a través de institucións xurídicas novas nas que se tenta establecer un importante arco protector para as mulleres que foron ata a data obxecto de maltrato.

Pese a todo, podémonos e debémonos preguntar ¿como está respondendo a sociedade ás mulleres maltratadas?, porque o certo é que, desgraciadamente, en moitas ocasións se escoitaron frases realmente desalentadoras na busca dun avance nesta materia, tales como ¿que fixo para que o seu home lle zoupe?

As reformas que se están producindo neste campo son moi importantes. Por exemplo, na esfera policial produciuse unha mellora importantísima na atención dispensada polos profesionais demostrando unha importante percepción do problema.

Magro Servet dixo que non podemos esquecer que gran parte das reformas lexislativas producidas no noso país nesta materia tiveron un arranque social a raíz do empuxe que dende diversos foros se realizou para lembrar que había que modifica-la lexislación na medida en que era preciso ampliar e clarifica-las conductas nas que a muller estaba sendo vítima en toda a extensión da palabra.

Grande importancia tivo nesta concienciación o Instituto da Muller. Na súa lei de fundación do 24 de outubro de 1983 lembra que «un cometido do Instituto da Muller era estudar a situación da muller española nos seguintes campos: legal, educativo, cultural, sanitario e sociocultural recompilando información e documentación relativa á muller e elaborando os correspondentes informes.

Lembra, para estes efectos, que esta institución tivo un obxectivo importante por canto ata 1983 existían en España, en comparación cos países de noso contorno, moi poucas investigacións sobre a situación das mulleres. Por isto, entende Magro Servet que tódolos foros como o presente nos que se está debatendo esta cuestión van contribuíndo a aumentar esta conciencia social de que «hai algo máis aínda por facer nesta materia».

En canto ó concepto de violencia producida no seo da familia debemos destaca-la definición que se ofreceu no 1º Congreso de organizacións familiares que tivo lugar en Madrid (decembro de 1987), como «Toda acción ou omisión dun ou varios membros da familia que dea lugar a tensións, vexacións ou outras situacións similares nos seus diferentes membros». Neste sentido, na publicación titulada «A violencia contra a muller» elaborada no ano 1991 polo Ministerio do Interior-Ministerio de Asuntos Sociais-Instituto da Muller lémbrese que os aspectos definitorios dos malos tratos á muller son:

- a) os producidos no ámbito doméstico, privado.
- b) os equiparables a modelos de conducta e de comunicación propios dunha relación asimétrica de dominación.
- c) a relación de afectividade que ten o agresor coa vítima.

Seguidamente, o relator abordou o alcance institucional na protección das mulleres maltratadas. «O Consello Xeral do Poder Xudicial manifestou dende hai tempo unha fonda preocupación polas situacións de violencia doméstica, e é plenamente consciente, no ámbito das súas competencias, da necesidade de habilitar medidas razoables e eficaces para afrontar tan grave problema». Deste xeito comeza o informe emi-

tido pola Comisión de estudos e informes do CXPX, para o efecto da encomenda do Pleno do CXPX de data 14 de xaneiro de 1998 de elaborar unha análise na que se debían abordar as eventuais medidas ou reformas normativas que puideran resultar de interese por mor das sucesivas xornadas que sobre o tema da violencia doméstica se celebraron neste órgano en colaboración co Instituto da Muller. O informe elaborado para o efecto pola citada Comisión foi aprobado polo Pleno do CXPX na reunión do 19 de xuño de 1998.

A colaboración directa que existe, pois, e existiu entre o Instituto da Muller e o CXPX deu lugar á elaboración de senllas xornadas, as primeiras dedicadas á análise da violencia doméstica exercida contra a muller no ámbito familiar e as segundas sobre os delitos contra a igualdade nas que, coa participación de xuíces e maxistrados, responsables administrativos e xuristas expertos de diversos países se analizaron os diferentes puntos de vista arredor das causas e a orixe que motivou o desencadeante deste ataque desmedido contra a muller como suxeito pasivo, así como a situación da lexislación aplicable a estes feitos e as posibles reformas que se deberían adoptar para loitar contra este fenómeno que non é ningunha novidade e que estivo oculto na propia intimidade da muller por determinadas circunstancias que sería necesario analizar.

A ocultación do fenómeno produciu que ata hai ben pouco tempo a sociedade non fora consciente da gravidade dunha situación que por quedar oculta no seo da familia non traspasaba as fronteiras do domicilio particular, levando a unhas cifras inexactas en canto á realidade dos feitos de malos tratos que se producían día a día en moitos fogares españois.

Ata o ano 1983 non se recolleran datos estatísticos das denuncias que se presentaran por malos tratos. Isto daba unha idea da total ausencia de sensibilidade ata datas ben recentes (estamos falando de menos de vinte anos) dun problema que se deslizaba como un feito máis que se acudía ás comisaría e xulgados se consideraba como un caso illado dos ilícitos penais que se cometían día a día en diferentes zonas e puntos da nosa xeografía.

Do mesmo xeito, fáiase constar que das 91 mulleres falecidas no ano 1997 a maioría denunciara nalgunha ocasión a súa situación persoal sen que se lle dera unha resposta efectiva ó problema presentado, o que nos dá unha idea da auténtica necesidade que a sociedade ten de ofrecerlles unha resposta ás mulleres que estiveron sufrindo malos tratos, a fin de evitar que a agresión remate en homicidio tal e como, desgraciadamente, se deu en moitos casos.

Agora temos cifras máis ou menos aproximadas, pero antes de 1983 a inexistencia de cifras reais nesta materia unida á incompreensión que se producía ante este fenómeno acrecentou o problema para situalo nun

ilícito máis, cando está claro que as agresións e malos tratos a mulleres se sitúan nun marco de auténtica degradación da persoa humana agravado polo sufrimento que tiveron que padecer aquelas mulleres que non tiveran forzas nin axudas que puideran vence-lo seu grave problema.

Por todo isto, dende hai algún tempo estase a percibir un sentimento social que asumiu a gravidade desta situación ó amparo do importantísimo labor de concienciación que se desenvolveu dende o Ministerio de Traballo e Asuntos Sociais por medio do Instituto da Muller.

Para pecha-la súa intervención, Magro Servet chamou a atención sobre as medidas que se van adoptar, ou se están adoptando, na loita contra a violencia doméstica.

- 1.- Así, salientou a repercusión do II Plan de acción contra a violencia doméstica, aprobado o 11 de maio de 2001, onde se recollen unha serie de medidas para tenta-la loita contra un fenómeno que toda a sociedade, dende tódolos sectores da administración e a propia cidadanía, quere atallar dunha vez por todas.
- 2.- Outra das medidas que se está a cuestionar é a relativa á especialización de xulgados, fiscais e persoal asistente nesta materia, a fin de estender a nivel nacional o exemplo de Alacant, Elxe e Orihuela. As cifras falan por si soas do grao de confianza que inspirou a posta en marcha destes xulgados especializados ás mulleres que eran obxecto de malos tratos, ó comprobar que podían ser atendidas cun tratamento específico e individualizado.
- 3.- Implicación da sociedade no fenómeno da violencia doméstica.
- 4.- Políticas de prevención.
- 5.- Mellora das canles de información institucional.
- 6.- Fomento das políticas de educación en valores.
- 7.- Actuación coordinada entre tódalas administracións que están implicadas no tema.

As súas derradeiras palabras mostraron a súa confianza nas medidas a favor da loita contra a violencia doméstica incluídas no II Plan de acción aprobado polo Consello de Ministros do día 11 de maio de 2001, que mostran a plena intención de resolve-lo problema, pero soamente se unimos esforzos, ideas e iniciativas avanzaremos.

■ MESA REDONDA – *A violencia intrafamiliar*

En primeiro lugar tomou a palabra Nicole Marco, secretaria xeral do Servizo Galego de Igualdade (SGI). O SGI é un organismo autónomo que precisamente ten entre as súas funcións promove-la igualdade de oportunidades nas mulleres. A relatora advertiu que non foi ata 1975 cando a

ONU cuestiona o problema da violencia doméstica. É nos anos oitenta cando se comeza a ter en conta a violencia doméstica coma un delicto encuberto, ademais de se-lo delicto máis frecuente do mundo. É nos anos noventa cando realmente, de xeito específico, se reconece a violencia contra as mulleres coma un atentado contra os dereitos humanos. Segundo estes datos, non é estraño que exista un organismo coma o SGI.

O artigo 1 da Declaración sobre a discriminación contra as mulleres mostra que a violencia foi ata fai pouco un acto aceptado culturalmente, que pertencía á vida privada. Polo tanto, é un problema contra o que deben reaccionar los poderes públicos, os axentes sociais, as institucións e a propia sociedade. No se trata dun fenómeno de ámbito menor que afecte a subsectores marxinais.

Existe un informe da ONU no que reconece que a violencia doméstica é a causa máis importante de morte e incapacidade da poboación feminina, por diante do cancro e a malaria, o que nos debe levar, sinala a relatora, a tomar conciencia do problema. Así mesmo, afirmou que unha das primeiras medidas correctoras do fenómeno nas que se pensa é a do dereito penal, en medidas drásticas que protexan ás vítimas, medidas de afastamento, etc. Preténdese que as medidas contra o agresor se cumpran inmediatamente. É certo, afirma a relatora, que trala derradeira reforma do Código penal de 1999 avanzouse un paso no que concirne á «habitualidade», á inclusión da «violencia psíquica», é dicir, a ampliación do ámbito subxectivo.

Sen embargo, a relatora estima que o dereito penal non é unha panacea. Ó seu entender, a primeira actuación debe se-la prevención. O dereito penal xurdirá unha vez cometido o acto de violencia doméstica. Cómpre previla violencia doméstica dende pequenos, e para iso, entende Nicole Marco, a arma é a educación, transmitindo nas escolas valores positivos que sirvan para adquirir unha posición crítica cara aqueles estereotipos nos que se baseou a relación interxéneros. Tamén é necesario traballar co persoal docente, facéndolles saber cal é o rol que eles desempeñan nesa transmisión de valores positivos.

Pero tamén é moi importante o papel da familia como axente socializador, fundamental no proceso educativo, formativo e de adquisición da identidade persoal dos nenos e nenas. Por iso cómpre que as nais e os pais e todo o persoal educativo xunten esforzos para tentar inculcar na xente nova uns valores diferentes ós que ata agora se viñan transmitindo. Polo tanto, dende o SGI estase a traballar coa educación mediante a realización de seminarios sobre educación permanente para a igualdade, traballando co persoal docente, pais e nais, a través de foros de debate. Tamén se está a traballar cos medios de comunicación, xa que hai que ter en conta a súa función como vehículos de información e de modelos de condutas. O SGI ten un número de teléfono gratuíto para toda Galicia

no que se pode obter información legal, laboral, asesoramento, etc. Ademais, existe unha rede de información á muller, fundamentalmente rural, apoiados por persoal especializado: psicólogos, avogados, asistentes sociais, sen esquecer os centros de acollida existentes.

Para rematar, a relatora quixo destaca-la importancia dun sistema de «teleasistencia» a disposición das mulleres susceptibles de sufrir agresións físicas. Entrégaselles un teléfono móbil que poden utilizar no caso de perigo e solicita-lo socorro da policía. Resaltou, así mesmo, un programa de asistencia psicolóxica e terapéutica a maltratadores.

Seguidamente tomou a palabra Teresa Rey Barreiro-Meiro, directora xeral de Familia, para introducir o tema da violencia contra os nenos. O marco lexislativo, integrado tanto pola Lei de servizos sociais coma pola Lei de familia, e o Plan integral de apoio á familia, obrigan á Administración galega e, concretamente, á Consellería de Familia a levar a cabo as políticas de protección dos nenos e os seus dereitos. Para isto, dende o ano 1994, púxose en marcha o Plan integral de apoio á familia, e dentro deste plan integral incorporouse o «teléfono do neno», que lle permite conta-los seus problemas, especialmente os actos de malos tratos. Dende a súa posta en marcha recibíronse 80.000 chamadas de atención. Destas, 19.665 presentaron algún tipo de problemática ós psicólogos e pedagogos do servizo. Por sexo, chaman máis as nenas cós nenos, e dentro do conxunto chaman máis os comprendidos entre 11 e 18 anos. A problemática con maior índice son os malos tratos ós nenos; en segundo lugar figuran as dificultades nas relacións sentimentais; en terceiro lugar aparecen os problemas nas relacións sentimentais cos pais e outros nenos. Chaman moito máis das provincias de Pontevedra e A Coruña, xa que Ourense e Lugo teñen menos poboación.

A relatora afirmou que, ademais dos malos tratos físicos, o abandono temporal ou permanente e os malos tratos emocionais tamén entran dentro da categoría de violencia doméstica. Así, os insultos, desprezos, ameazas, bloqueo de toda iniciativa, abandono emocional, ausencia de resposta a todo sinal ou expresión de emocións, interacción, contactos, explotación laboral, corrupción, maltrato prenatal, *síndrome de Münchhausen* por poderes, forman parte da violencia contra os nenos.

Así mesmo, a relatora fixo mención dunha guía do ano 1997 para a detección de situacións de malos tratos. Esta vai dirixida ós profesionais de organismos que poden ser fonte de informacións salientables no proceso de intervención ante situacións de malos tratos e abandono á infancia, especialmente na fase de tensión. É necesario, polo tanto, contar cos profesionais, traballadores familiares, educadores, pediatras, mestres, etc, que están a facer un labor importante na loita contra este fenómeno social.

A sensibilización social respecto dos temas da infancia vai medrando. Deste xeito, dende a Administración cómpre transmitir uns indicadores fiables para axudar a identifica-las situacións de risco para os nenos e nenas. Sábese que só unha pequena parte das situacións, de malos tratos son detectados, pero estase a traballar cuns programas moi específicos pata tentar solucionar este problema.

A relatora sinalou que existen dous programas de atención directa: o «Programa de atención familiar», dentro do cal atopamos, en primeiro lugar, o servizo de «intervención urxente especializada» con equipos nas catro delegacións; en segundo lugar, o «Programa de integración familiar ou integración», se temos en conta que despois do dereito á vida, os nenos/as teñen dereito a vivir no seo dunha familia xa biolóxica, xa alternativa. Así, a primeira acción e traballar coa familia biolóxica para que o neno/a poida volver ó seu seo. Existen dous equipos que se dedican á familia por un lado e ó neno/a polo outro. Se o problema é económico subminístrase unha cantidade que poida salva-la desatención ou malos tratos.

A Consellería de Familia atópase xa na segunda fase, é dicir, traballando dende o punto de vista da prevención, con familias en risco de accións de malos tratos. As cifras indican 192 casos preventivos de familias nesta situación.

Teresa Rey rematou a súa intervención destacando o protocolo de actuación en casos de abuso sexual a menores. Protocolo consensuado co delegado do Goberno en Galicia, o conselleiro de Sanidade e Servizos Sociais, conselleiro de Xustiza, Interior e Relacións Laborais e, finalmente, Consellería de Familia, da que partiu a iniciativa. O presidente do Tribunal Superior de Xustiza, o fiscal-xefe e máis o valedor do pobo. Todas estas institucións puxéronse de acordo para levar a cabo un protocolo que atenda ós nenos/as de abusos sexuais e para que non sexan dobremente vítimas do fogar familiar ou afectivo e pola Administración.

José Vázquez Gómez comezou a súa intervención salientando a función dos medios de comunicación como vehículos de información, de transmisión á sociedade das accións dos organismos políticos e administrativos. É necesario informar sobre as cifras que inundan fenómenos coma o da violencia doméstica, pero a eficacia deste labor queda limitado por dúas cuestións. Unha é a que o relator chama ausencia de identificación das noticias. Un dos axiomas da información é saber qué, cándo e ónde se produciu unha noticia. No caso concreto da violencia doméstica, esta ausencia de identificación é o que resta eficacia á transmisión destes datos. Xa que, a maior parte das vítimas que acoden a un medio de comunicación tratan de oculta-la súa desgracia manifestando que o que lle está a suceder non é a ela mesma, senón a unha persoa

amiga, familiar, veciña, etc, que por medo non se atreve a denuncia-los feitos.

En realidade o xornalista dáse conta de que a vítima real é a mesma persoa que está diante ou ó teléfono, pero ninguén se responsabiliza da pretendida denuncia, polo que un medio de comunicación non pode publicar algo do que ninguén pode confirmar ou contrastar. Polo que a eficacia de publicar uns datos anónimos que recorda a unha noticia, simplemente testemuñal, pero sen a transcendencia e o rexeitamento público que merecen.

Existe outro medio utilizado polas vítimas para que un xornal teña noticia de feitos desta natureza, son as cartas ó director. Unha sección da que o relator foi responsable no xornal *La Voz de Galicia* durante quince anos, e nunha época onde se carecía da conciencia que hoxe se presume na sociedade e nos poderes públicos. Así, nos anos oitenta, onde a pasividade e o escurantismo sobre este fenómeno caracterizaban á sociedade, estas cartas ó director eran o único instrumento para darlle publicidade á violencia doméstica. A confianza na xustiza era nula, e tampouco existían na Administración os mecanismos de resposta que, aínda coas súas limitacións, existen hoxe. A propia sociedade impuña un silencio molesto, pero real, de xeito que era difícil atalla-los actos de maltrato familiar. Así, non quedaban moitas vías de escape, de xeito que a sección dos xornais «cartas ó director» converteuse na caixa de resonancia dalgúns destes problemas de violencia familiar.

Hoxe en día, e estamos a velo tódolos días nos xulgados, unha muller vítima dunha agresión sexual ten menos prexuízos en denunciar publicamente, coa seguridade en que a sociedade mostrará toda a súa comprensión e apoio.

O xornalista José Vázquez destacou a dificultade dos medios de comunicación para penetrar na esfera privada sen dana-la protección das verdadeiras vítimas, sobre todo mulleres e nenos. E isto, incluso, cando xa se produciu a denuncia ou a posterior condena nun xulgado. O relator insistiu no dilema en que se atopan os medios de comunicación entre publica-lo nome dos agresores, incluso reincidentes ó longo dos anos, ou salvagarda-lo nome das vítimas. Destacou a necesidade de crear mecanismos que permitan prever este tipo de actos de malos tratos. Non basta dicir que denuncien, hai que ofrecerlles unha seguridade para que poidan desenvolver-la súa vida en paz.

Debemos empeñarnos en que a sociedade asuma esta realidade e contribúa de forma solidaria a minora-las desgracias das vítimas. Neste contexto, os medios de comunicación están obrigados a publicar, e mesmo facer campaña, sobre as consecuencias da violencia familiar, pero de momento non poden ser máis que meros altofalantes das queixas dalgún caso concreto pola súa notoriedade. Sen embargo, si poden

publica-las cifras e analiza-las causas que as provocan, actuando tamén como vehículos de información para que a sociedade tome conciencia de que é necesario impulsa-la acción das institucións e organismos públicos dotándoas dalgúns instrumentos axeitados para paliar esa lacra da violencia doméstica. Finalmente, o relator mostrouse convencido de que a eficacia dos *mass media* queda limitada pola lexítima protección das vítimas que permite que os maltratadores queden no anonimato.

A rolda de intervencións rematou co relatorio de **Ramón García-Malvar y Mariño**, fiscal xefe do Tribunal Superior de Xustiza de Galicia. Comezou a súa intervención comentando o carácter xurídico das medidas que se produciron ata o de agora. Así, a petición do valedor do pobo sobre o divorcio inmediato no caso de malos tratos; a propia lei de malos tratos de Castela a Mancha, ou esa medida que propón a Junta de Andalucía de ofrecer de balde cursos de artes marciais ás vítimas de malos tratos.

O fiscal xefe sinalou que ademais dunha violencia física existe unha violencia soterrada, psicolóxica, que tamén rodea o fogar. E non só entre home e muller, senón tamén cos fillos, e posiblemente esta sexa a situación máis grave. Estes nenos, na súa etapa de formación, logo van acusar, no seu desenvolvemento social, o desequilibrio producido no fogar familiar, onde ten lugar a violencia doméstica. Sen dúbida, sería necesario concienciar a todos no sentido en que toda violencia doméstica que se xera debería ser denunciada e que rematara nos tribunais.

O fiscal xefe afirmou que os casos máis graves se descubren a través dos partes de asistencia debido ás feridas, graves ou non, e que requiren tratamento e ás veces internamento en centros hospitalarios. Pero a violencia psicolóxica non aflora, e sen embargo estase a producir continuamente. Así que, cómpre que tódolos afectados acudan a denuncia-los feitos e posteriormente a soste-la denuncia. Xa que existe un elevado número de denuncias que despois non se sosteñen, acumúlanse, e pasan a formar parte dos arquivos e sobresementos.

O relator non cre que unha das solucións sexa a tramitación rápida dos divorcios ou separacións, xa que moitas veces a situación económica dos cónxuxes é de grande independencia económica, e é o home o que moitas veces custea os gastos familiares do fogar.

Respecto do papel que deben xoga-los fiscais nesta política de erradicación da violencia doméstica, o fiscal xefe da Galicia explicou que se lles encomenda á organización dos servizos de violencia doméstica en cada unha das fiscalías, cun fiscal encargado de recompilar, coordinar e levar directamente tódolos casos de malos tratos que se presentan. É dicir, unha vez que se inicia o procedemento, o fiscal debe comunicarlle-lo a ese fiscal especial, que coordinará e levará toda a acción dos problemas

de violencia doméstica. Sen embargo, non ten relación directa con esas persoas, salvo que a denuncia sexa feita directamente na propia fiscalía.

O fiscal xefe apuntou que a fiscalía queda, xeralmente, nunha función meramente estatística. Sen embargo, dixo que así non se resolvía o problema, senón que o problema debería ser contemplado máis profundamente, comezando polos fiscais de menores, que son os que forman parte da maioría dos casos de violencia doméstica. O relator indicou que a solución non vai vir da man da planificación do número de casos e a identificación dos agresores. Entre algunhas das medidas colaterais que hai que aplicar, García-Malvar sinalou como pertinentes a prohibición de acceder ó domicilio familiar por parte do agresor, así como achegarse á muller vítima dos malos tratos, persegui-la na súa vida social ou lugar de traballo. Prohibicións que están contempladas no novo Código penal, e que adoitan cumprirse baixo a vixilancia da policía, dando resultados positivos segundo os datos manexados pola Fiscalía Xeral.

Non obstante, o traballo da fiscalía é, ás veces, descorazonador polo baixo volume de denuncias, que si adoitan iniciarse, pero que pasado un tempo, non se manteñen, e é aí onde, en palabras do fiscal xefe, se roza o fracaso, xa que, a vítima perdoa e está máis interesado en manterlo núcleo familiar retirando a denuncia. De aí a necesidade de te-la decisiva vontade de erradica-la violencia doméstica. En canto ás perspectivas de futuro neste terreo, o fiscal xefe afirmou que a violencia é connatural ó home, polo que existen mecanismos de curto alcance como a separación ou o divorcio da parella, que evitaría, polo menos, a extensión ós fillos de dramáticas situacións de violencia no fogar. Sen embargo, estas medidas paliativas moitas veces non se toman, polo que o fogar se converte nun foco xerador de violencia. A carón destas accións, parte da solución do problema está no perfeccionamento da persoa, a mellora das condicións de vida, e tamén nun aumento dos coñecementos e da educación que erradiquen este tipo de violencia. O simple brote de violencia no fogar debería ir seguido dunha rápida disolución, unha vez que ese vínculo previamente establecido ten a súa orixe no pleno consentimento de ambos. Esta ruptura impediría que se continuara xerando esa violencia.

A derradeira intervención das xornadas correu a cargo de **Rafael de Mendizábal Allende**, maxistrado do Tribunal Constitucional, que tratou o acoso sexual na súa perspectiva constitucional. Comezou sinalando a escasa perspectiva constitucional no campo da violencia doméstica, máis proclive a actitudes pasivas.

Para Mendizábal a muller foi dende o principio dos tempos un factor de risco e segue séndoo. Dende o rapto das sabinas o ser muller é un fac-

tor de risco, polo tanto a violencia contra a muller é un fenómeno moi antigo se rastrexamos ata as orixes da humanidade. Racismo e violencia doméstica teñen a mesma orixe psicolóxica. A muller é como o estranxeiro, o xudeu, é dicir, o chibo expiatorio de tódalas nosas desgracias.

A violencia doméstica é universal e adopta toda clase de formas. O uxoricidio por adulterio estivo vixente no noso Código penal ata 1932, ano no que o erradicou Jiménez de Asúa. Repúxose en 1938 cun preámbulo no que pouco máis ou menos se xustificaba o uxoricidio por adulterio de forma que non sexa necesario o divorcio e toda a burocracia. En todo caso, o uxoricidio era a escusa absolutoria en técnica penal. Cando se causaban lesións a pena era moi leve, era o desterro. Noutros casos a absolución era completa.

Estamos ante un fenómeno que non se agudizou, é dicir, non é cuantitativamente maior agora que fai cincuenta anos, senón que hoxe se coñece mellor, agora se detecta mellor. E coñecémoslos mellor porque a muller deixou de resignarse, empezou a rebelarse, a ser unha cidadá de primeira. Sen embargo, vemos tamén que as estatísticas, concretamente en Galicia, poñen de manifesto que a actitude de protesta é máis baixa ca noutras comunidades autónomas, consecuencia dunha determinada estrutura social e económica.

Ó falar da violencia doméstica atopámonos con problemas terminolóxicos. Fálase de acoso sexual, de agresión, de violencia doméstica, de violencia de xénero, é dicir, estase na procura dunha forma de denominala, sen que ata agora teñamos unha expresión que satisfaga a todos. Por exemplo, a expresión violencia de xénero é un pouco equívoca, aínda que correcta, sobre todo despois do uso que fai da palabra xénero. A expresión violencia doméstica o que quere facer é englobala topografía, é dicir, o sitio onde se produce máis o fenómeno en si mesmo, xa que é a violencia que se produce dentro do fogar a máis execrable. Ademais, engloba a violencia empregada contra os menores que viven no domicilio familiar. Naturalmente, existen outro tipo de violencias, como a psicolóxica, ou a física exercida pola muller contra o home.

Pero tamén ser muller é factor de risco fóra do domicilio familiar, como é o caso das mulleres que exercen a prostitución, sometidas a malos tratos físicos constantes tanto polos proxenetas coma polos clientes que requiren os seus servizos. No dereito penal, no dereito en xeral e no Tribunal Constitucional (TC), a figura da vítima non recibiu nin xurídica, nin legalmente, nin xurisprudencialmente, nin constitucionalmente, a consideración que merece. Danse pasos, como a victimoloxía nos EE.UU., pero son avances tímidos neste sentido.

O TC non tivo ningunha ocasión para pronunciarse sobre a violencia doméstica, sobre delitos de mortes de mulleres producidos dentro do ambiente familiar. Sobre o que si tivo a ocasión de pronunciarse o TC é

sobre o acoso sexual, pero visto dende a súa vertente laboral, non dende a vertente penal. A única sentenza que existe é a Sentencia 224 de 1999, do 13 de decembro, que procedía de Galicia e da que o propio Mendi-zábal foi relator. O caso que resolveu a sentenza 224 se inicia cunha análise do que é o acoso sexual no traballo, anticipando que a súa incidencia se limitaría ó acoso sexual laboral e sen afectar para nada na interpretación do artigo 184 do Código penal. É dicir, que se moven no campo do Estatuto dos traballadores. A sentenza sitúa o acoso sexual dentro do dereito á intimidade porque ataca á zona máis privada, máis íntima da persoa, que é, precisamente, a sentimental e sexual.

A sentenza invoca a resolución do Consello das comunidades europeas do 29 de maio e o artigo 1º da recomendación da Comisión das comunidades europeas do 27 de novembro de 1991 para a protección da dignidade da muller e do home no traballo.

No caso que se xulgaba, a Sala do social, baseándose nuns determinados feitos que daba por probados, negou que houbera un ataque á intimidade e que houbera un acoso sexual constitucionalmente relevante, vedado e que debiera ser proscrito. O TC, sen embargo, estableceu, do que resolveu o Tribunal Superior de Xustiza de Galicia (TSXG) neste caso, atendendo á secuencia dos feitos probados e pacificamente recoñecidos polos protagonistas, non pode admitirse a mesma conclusión do TSXG, sen que a discrepancia supoña unha revisión da valoración da proba feita polo xulgador, función privativa súa, senón unha interpretación do TC dese relato á luz dos valores constitucionais. É dicir, da por certo o dito polo TSXG, pero non interpreta a proba, nin a valora, pero eses feitos á luz da Constitución teñen un significado que o TSXG non soubo ver nese momento. É certo que a configuración constitucional do acoso sexual como atentado á intimidade persoal do traballador, segundo o artigo 18.1 da Constitución, protexe exclusivamente fronte a comportamentos libidinosos que non sexan asumidos pola persoa que os reciba. En tal sentido, como se segue do código de conducta da recomendación da comisión antes citada, o que distingue o acoso sexual do comportamento amigable é que aquel é unilateral e indesexado, e o outro voluntario e recíproco, e correspóndelle a cada individuo a libre opción de aceptalo ou rexeitalo por ofensivo. En consecuencia, parece razoable que, salvo para casos extremos, un sinal do carácter non querido de tal conducta por parte da súa destinataria sexa conveniente para desfacer calquera equívoco ou ambigüidade ó respecto, como ocorreu no caso que se xulga, sen que, en consecuencia, se poida falar de intolerancia pola súa parte. Debe ser rexeitado o razoamento xudicial que parece impoñerlle ó eventual afectado por un acto de acoso sexual a carga de reaccións con carácter inmediato e cunha contundencia incompatible coa interpretación predicada pola recomendación europea.

A sentenza non descoñece que o acoso sexual no ámbito profesional pode ter tamén un engarzamento constitucional coa prohibición da discriminación no traballo por razón de sexo a teor do artigo 14. O TC remata a sentenza dicindo que non pode permitirse hoxe, nin sequera residualmente, a perpetuación de actitudes coas que, implicitamente, se pretenda cousificar á muller, tratándoa coma un obxecto, con desprezo da súa condición feminina e en desdouro da súa dignidade persoal.

A clausura das xornadas foi oficiada polo conselleiro da Presidencia e Administración Pública **Jaime Pita Varela**, que felicitou á EGAP pola excelente iniciativa na organización das xornadas, sempre inmersa nos temas de maior actualidade e transcendencia xurídica e social. Por iso, dixo, constitúe unha boa oportunidade acoller debates de relevancia e vixencia tales coma o da violencia doméstica. Así mesmo, agradeceu sinceramente a valiosa colaboración e maila grata presenza dos relatores que interviñeron nestes encontros, así como a participación de tódolos asistentes, desexando que se acadaran os obxectivos programados.